
Marek Skovajsa: Ideální demokracie nikdy nebude existovat

Doc. PhDr. Marek Skovajsa, Ph.D. , je politolog a sociolog, který na Fakultě humanitních studií UK působí od jejího založení. Věnuje se odborným tématům jako teorie občanské společnosti, sociální a politická teorie nebo metodologie společenských věd. Působil na řadě zahraničních univerzit, v letech 2002-2008 byl šéfredaktorem Sociologického časopisu. Na FHS zastával řadu funkcí včetně místopředsedy Akademického senátu FHS UK, proděkana pro zahraniční spolupráci či proděkana pro vědu a výzkum. V současné době přednáší na Katedře studií občanské společnosti .

Ve své odborné práci se pohybujete na pomezí různých oborů. Jak byste charakterizoval to, co děláte?

Původně jsem šel na Fakultu sociálních věd UK studovat politologii. V bakalářském studiu bylo docela dost prostoru věnováno politické filosofii od Platóna a Aristotela až po současnost, přesto jsem tam postrádal hlubší kontext a necítil se úplně doma. Proto jsem se rozhodl, že se kromě politologie přihlásím i na Filosofickou fakultu, na obor filosofie a logika, což mi velmi pomohlo rozšířit si obzory. Zajímal jsem se (asi jako tehdy všichni studenti filosofie v Praze) o fenomenologii, přičichl jsem ale trochu i k analytické filosofii. Bylo to pro mě velmi užitečné, ale když pak šlo o to se rozhodnout pro obor doktorského studia, zvolil jsem nakonec opět politickou vědu; jen jsem chtěl téma, které by mi dovolilo o věcech přemýšlet analyticky. Před těmi dvaceti lety byla politologie dost popisná. Byl to nový obor a psaly se v jeho rámci práce o tom, jak dopadly volby v nějaké zemi nebo co obsahují programy politických stran. Chyběla tomu hloubka. Mně vyhovuje spíš ptát se proč a hledat příčiny, a tak moje studium politologie začalo tíhnout k sociologickému pojetí. Dizertaci jsem psal na téma politická kultura: co to je, jak působí, jak ovlivňuje možnosti pro rozvoj demokracie. Řada textů, které se politickou kulturou zabývají, vychází ze sociologického jazyka a sociologických pojmů. Zatímco politologie je věda o politice, politickém životě a politických jevech, sociologie je mnohem širší. Tím rozhodně nechci politologii shazovat, politika je konec konců také velmi široká a při jejím zkoumání se uplatní mnoho přístupů a oborů včetně filosofie nebo třeba lingvistiky. Sám jsem ji nakonec nikdy zcela neopustil a jsem za to rád. Svým zaměřením jsem ale tíhl k sociologickému pojetí, včetně té takzvané velké sociologické teorie, jakou najdeme u autorů jako Talcott Parsons, Niklas Luhmann, Anthony Giddens a další. Učil jsem se dívat na společenské jevy očima sociologa, to znamená

pronikat hlouběji pod povrch, vidět v těch jevech hru společenských sil a objevovat mezi nimi souvislosti, které si často neuvědomujeme, i když jde o jevy naší každodenní zkušenosti. Netvrdím, že se mi podařilo dostat se příliš hluboko, ono to není jednoduché. Ale stále mě to baví a doufám, že ještě trochu pokročím.

Co je politická kultura a jaký má vliv na demokracii?

V každé společnosti máme konkrétní jednotlivce. Potkáváme se s nimi, s některými máme bližší vztahy, jiné naopak nikdy nevidíme a jen předpokládáme, že všichni nám jsou v určitém smyslu podobní. Společnost se dá chápat jako celek jednání všech lidí, který nikdo nevidí, ale má nějaké účinky na naše vlastní životy. Jedna věc, která ke společenskému ovlivnění našeho života patří, jsou představy, emoce, znalosti nebo například ambice, které subjektivně vnímáme jako naše vlastní, ale současně podobné představy atd. má i mnoho dalších lidí. Když toto vztáhneme k politice, dostaneme politickou kulturu. Řeknu to jinak: politická kultura zahrnuje postoje, hodnoty a další subjektivní prvky, které se projevují v politickém jednání a rozhodování každého jednotlivce a které touto cestou vstupují do politického života celé společnosti. To, co je na politické kultuře zajímavé, většinou není tato obecná rovina. Můžeme se ale třeba zeptat, jaké hodnoty podporují demokracii a jaké ji naopak oslabují. V téhle oblasti se dá říci, že občané, kteří mají dobré znalosti o politickém systému, vědí, jaké politické strany v dané zemi působí, jak fungují politické instituce, třeba kolik komor má parlament, jak se do nich volí a takové záležitosti, jsou pro demokracii důležitým předpokladem. To je jedna ze starých tezí o tom, čím politická kultura může přispívat ke kvalitní demokracii.

Připadá Vám, že se politická kultura – obzvlášť v posledních letech – mění?

Politická kultura se v určitém smyslu mění neustále, protože pořád interpretujeme texty a výroky, které čteme v novinách nebo slyšíme od politiků, a žijeme stále novými kauzami. Za tím vším se ale mohou skrývat stálejší prvky: když se třeba zeptáte občanů jednou za pět let, jestli dávají přednost demokracii, nebo by měli raději vládu pevné ruky, je možné, že výsledky budou stejné. Je tedy potřeba rozlišovat aktuální politiku a aktuální diskuse, které se neustále valí vpřed, a postoje, které se mohou měnit, ale také nemusejí. V politické literatuře a politických komentářích – a je třeba říct, že tento typ literatury rád bije na poplach – se často mluví o tom, že politická kultura upadá a demokracie je ohrožena.

Je demokracie ohrožena?

Podle mého názoru je demokracie ohrožena stále – a to proto, že jde o něco křehkého. Je to typ mocenského uspořádání, který spočívá na zásadě, že všichni občané mají právo účastnit se rozhodování o politických záležitostech. Takový politický řád nestojí na jednoznačné přesile, ale naopak na široce založené rovnováze mezi mnoha mocenskými nároky. Rovné právo všech není realizováno jednoduše a automaticky, spíše je to tak, že někteří jedinci mají lepší předpoklady pro to, aby jejich hlas a jejich vůle v politickém rozhodování hrály větší roli. Ideální demokracie nikdy nebude existovat, neustále se musí usilovat o to, aby se svému ideálu aspoň blížila.

Je tedy bití na poplach a strašení ohrožením demokracie opodstatněné?

V téhle věci bych byl spíše zdrženlivý. Stačí se podívat na to, co se psalo před deseti, patnácti, dvaceti lety. Zjistíme, že se taky bilo na poplach a od té doby se toho třeba tolik negativního nestalo, demokracie nezankla, nezhroutil se tržní systém a tak dále. Ale kdyby se na poplach nešlo, kdyby neexistovaly hlasy, které varují například před jedinci, kteří jsou příliš mocní a vlivní, kdyby se nepoukazovalo na korupci a nedostatky v řízení státu, byla by situace horší. Beru reálnou demokracii jako určitý rovnovážný stav, ve kterém hraje společenská kritika velkou roli.

Zabýváte se také občanskou společností. Co to přesně je?

Od politické kultury je jednak krůček k demokracii, jednak k občanské společnosti. Kvalitu politiky a demokracie tvoří nejen ideje a představy, které společnost o politice má, ale také instituce, které dávají politickému životu jeho pravidla. Demokracie se vždy uskutečňuje v nějakém státě a stát je mocensko-byrokratická struktura, která jako celek vykonává politickou moc a současně věcnou správu. Otázka je, jestli stát má sám od sebe tendenci chovat se demokraticky. Odpověď je jasná: ne. Politická moc i byrokratická správa mají tendenci samy sebe od společnosti oddělit a ovládnout ji. To znamená, že k udržení demokracie musíme mít nějaké protiváhy. Základní protiváhou jsou volby, samy o sobě ale nestačí. To, co plní roli protiváhy ke státní moci v mezech mezi volbami, jsou svobodná média a především aktivní občané, tedy občanská společnost. Tu můžeme rozdělit na různé části: organizace, které sledují nějaké politické cíle, jako je ochrana určitých skupin nebo prosazování nových zákonů, a vedle nich organizace, které politické nejsou. Ty se pak dají dále dělit na organizace, v nichž členové naplňují svoje vlastní zájmy, například sběratelé známek, a na organizace, které vykonávají služby pro jiné lidi (vážně nemocné, hendikepované aj.). Občanská společnost není jenom politický termín, obsahuje v převážné většině aktivity a subjekty, které se primárně věnují nepolitickým cílům – ale všechno dohromady to vytváří určitou protiváhu ke státu. Kdysi dávno, v liberální politické teorii 17. století, se objevila myšlenka, že stát nepřechází jednotlivce, ale teprve jednotlivci sdružení ve společnosti si sami na základě smlouvy nad sebou politickou moc ustanovují. Tato myšlenka se dnes může zdát zastaralá, ale stále z ní zůstává aktuální to, že nevyhnutelná závislost jednotlivců na státu není totéž co jejich podřízenost státu. Spíše by stát měl být chápán jako instituce nebo soubor institucí, které vznikly, aby pomáhaly jednotlivcům žít jejich život nejlepším možným způsobem.

Tato představa stále ještě působí a je to dobře, protože zneužití státní moci je velké nebezpečí dneška. Ono už bylo nebezpečím dlouho, ale když se díváme na rozvoj technik sledování a evidence toho, co každý z nás dělá, je patrný velký posun. Tyto technologie dávají státnímu aparátu do rukou obrovskou moc, která nesmí být zneužívána.

Dá se na stavu, v jakém jsou organizace občanské společnosti, poznat kvalita demokracie? Řečeno s nadsázkou: pokud najdeme ve státě hodně kroužků filatelistů, mají tam i kvalitní demokracii?

Samozřejmě je rozdíl mezi filatelisty nebo leteckými modeláři, u kterých je politický potenciál velmi nízký, a organizacemi, které se přímo snaží ovlivňovat přijímání zákonů. Dá se to tak nicméně říci, alespoň řada výzkumů to naznačuje. S jistotou můžeme každopádně říci to, že nedemokratické režimy občanskou společnost a svobodné organizování občanů omezují. Pro nedemokratického vládcu je každé nezávislé sdružování potenciálně nebezpečné a má snahu ho zakázat, omezit nebo alespoň podřídit nějaké státní instituci, třeba masovým organizacím, jaké u nás existovaly za komunistického režimu. Tím dosáhne toho, že potenciál pro svobodnou a samostatnou činnost se v těch organizacích minimalizuje.

Myslíte, že riziko stále mocnějších států, které budou své občany neustále a dopodrobna sledovat, můžeme zvládnout rozumně uřídit?

To je otázka. Doufám, že se i po dnešním technologickém skoku v dohlížecích možnostech státu nebo velkých soukromých společností opět ukáže, že politické společenství je s to pomocí zákonů a institucí takové nebezpečí omezit. Jak to přesně bude vypadat, se uvidí. Důležité ale je, že se o tom tématu diskutuje, sleduje se, jak se zachází s daty a kdo k nim má přístup. Nemyslím si, že velké objemy dat o lidském chování, které jsou dnes k dispozici, způsobí, že se demokracie neudrží. Jde o to, aby se spolu s tím, jak se vyvíjí technologie, vyvíjela i demokracie a reagovala pomocí zákonů a institucí na nové situace.

Věnujete se také historii společenských věd. Čím konkrétně se v této oblasti zabýváte?

Dějiny společenských věd jsem se vlastně tak trochu vrátil k jednomu podoboru politologie, kterému se říká dějiny politického myšlení, tedy interpretace textů lidí, kteří v minulosti přemýšleli o politice. Konkrétně mě v posledních letech zajímá politické a sociologické myšlení v meziválečných letech. Tehdy se hodně a docela originálním způsobem uvažovalo o demokracii i o jejích alternativách. Dnes žádná respektabilní alternativa k demokracii neexistuje, což je dobře, ale zdá se mi, že současné přemýšlení o demokracii ztratilo onu dřívější imaginativnost a občas mu chybí i docela základní racionalita.

Také zkoumám mezinárodní přesahy české sociologie. To, jak se u nás sociologie a další společenské vědy rozvíjely od 19. století až, řekněme, do roku 1989, máme skvěle zpracováno u Zdeňka Nešpora a dalších historiků. Ti se ale většinou omezovali na domácí prostředí. Mě zajímají naopak zahraniční souvislosti: kdo ovlivnil Masaryka nebo koho ovlivnil Masaryk v Německu nebo ve Francii.

Přílišnou specializací výuka trpí

Na IZV jste přišel v roce 1999? Co Vás přivedlo?

Vrátím se k té své nespokojenosti se studiem politologie. V roce 1996 jsem se přihlásil na Filosofickou fakultu na obor filosofie a logika a kupodivu jsem udělal přijímací zkoušky i na tu logiku. Musím zmínit, že na filosofii jsem měl výborný výsledek a to na mě asi upozornilo tehdejšího ředitele ÚFaRu, [docenta Zdeňka Pince](#). Ten mě hned jako studenta prvního ročníku bakalářského studia pozval do svého semináře pro magisterské studenty (v 90. letech se ty rozdíly ale nebraly příliš vážně). Tak jsem se ocitl v okruhu jeho studentů a po pár letech od něj dostal nabídku, abych se na IZV účastnil jako asistent výuky Filosofického prosemináře. Někdy v roce 1998 jsem tedy přišel do tehdejší budovy IZV v Legerově ulici, seznámil se s [Jaromírem Murgašem](#), který tehdy filosofické prosemináře pro celý IZV učil, a stal se jedním z takzvaných opravářů, kteří opravovali seminární práce. Postupně jsem se dostával i do výuky, začal jsem učit svůj první kurz politické filosofie a v roce 1999, to už s magisterským titulem, jsem nastoupil jako mladý učitel.

Na IZV Vám to vyhovovalo lépe než na politologii?

Ano, IZV mi určitě v mnoha ohledech vyhovovalo více než klasické fakulty. Jeden důvod byl (a to je dodnes silnou stránkou FHS) široký záběr. Neexistovala tam omezení v tom smyslu, že se musíte věnovat jednomu oboru a nemůžete se na problematiku dívat z jiného hlediska. Také byla velká svoboda v tom, co člověk mohl učit. Podotýkám ale, že IZV tehdy v podstatě byl jeden bakalářský program. Atmosféra byla uvolněná, to ještě doznívala porevoluční léta. Zdeněk Pinc a [Jan Sokol](#) navíc vyzařovali charisma, kterému jsem docela rychle podlehl, a cítil jsem se na IZV velmi dobře. Když se na to dívám zpětně, určitě nelituji, že jsem se na učitelskou dráhu dal právě tam.

Změnilo se od té doby hodně?

Ano, FHS se hodně vyvinula. Řekl bych, že více než jiné fakulty za stejné období, však taky byla úplně nová. Jedna velká změna je způsobená růstem – bakalářský program se zvětšil, začaly vznikat magisterské a posléze i doktorské programy. To přirozeně odpovídalo tomu, co chtěli studenti a absolventi IZV nebo FHS, ale i zájmům učitelů, kterých rovněž přibývalo a chtěli učit svá témata na pokročilejší úrovni a více se specializovat. Právě ta specializace se mi jeví jako velký problém celého dnešního akademického života. Řada učitelů a vědců je vysoce specializovaná, což je výhoda v publikační činnosti. Jde to třeba tak daleko, že v sociálních vědách jsou lidé, kteří se specializují jenom na určité metody, dělají analýzu dat pro vědecké články a vůbec je nezajímá, o čem ten článek pojednává, téma zná někdo jiný. Je to velmi výhodná strategie, na druhou stranu tam, kde je přílišná specializace, trpí výuka, která není pro studenty zajímavá. To se děje na všech oborech a fakultách a do určité míry i na FHS. Kromě toho se mi zdá, že se profil fakulty možná rozšířil až příliš. Když máte vedle sebe obory jako Obecná antropologie a Gender studies nebo Filosofie v kontextu humanitních věd a Řízení a supervize v sociálních a zdravotnických organizacích, je vidět, že fakulta jako celek přestává být přehledná a vznikají situace, kdy mezi sebou členové jednotlivých kateder nebo programů mohou jen obtížně komunikovat. Mezi některými obory je ta vzdálenost zkrátka příliš velká.

Byl jste také proděkan pro zahraniční spolupráci a posléze i pro vědu a výzkum. Co Vám to dalo?

Já jsem se na fakultě poměrně brzy dostal do různých administrativních pracovních situací. Od počátku jsem měl k organizačním činnostem ambivalentní vztah, protože mě nejvíc baví výzkum a výuka, a administrativa, obzvláště když se má dělat dobře, od vědy a učení odvádí, a to ne málo. Ale zdálo se mi potřebné se věnovat nejen tomu, co člověka baví a naplňuje, ale i budování instituce. Řadu let jsem strávil v akademickém senátu, kde jsem získal určitý pohled vlastně ještě dost mladého a nezkušeného člověka na to, co všechno život fakulty mimo chození na předměty obnáší. Myslím tím i takové věci jako akreditace nových programů, finance a tak podobně, ale hlavně udržování konsensu ohledně základních otázek směřování fakulty. Byla to pro mě velmi užitečná zkušenost, ale ve srovnání s tím, co přišlo potom, stále poměrně začátečnická. Ve školním roce 2008/2009, kdy byl děkanem pan docent Benyovszky, jsem byl rok na Fulbrightově stipendiu ve Washingtonu, a když jsem se vrátil, dostal jsem nabídku, abych se účastnil práce na zahraničním oddělení pod vedením tehdejšího proděkana pro zahraniční vztahy, pana profesora Sokola. V roce 2011 mě pak jmenovali proděkanem pro zahraniční spolupráci. To mi rozšířilo obzory zejména tím, že jsem začal docházet na kolegium děkana a viděl jsem, jaké těžké věci se musí ve fakultním vedení rozhodovat. V roce 2012, jestli se nepletu, jsem pak byl požádán, abych se stal proděkanem pro vědu. Tím jsem byl do podzimu loňského roku, kdy jsem na vlastní žádost skončil. Průměrná životnost proděkanů je dost krátká a u proděkanů pro vědu možná ještě kratší. Agenda je rozsáhlá, v posledních letech se navíc velmi rozšířila a přibýlo byrokracie. Není tam nouze o frustrující zkušenosti.

Pan docent Pinc v jednom rozhovoru řekl, že jedinečná povaha fakulty postupně směřuje k zániku a FHS se postupně začlení do těla univerzity. Souhlasíte s ním?

Myslím si, že bychom se měli pokusit její jedinečný charakter zachovat. Podle mě by nebylo dobře, kdyby se z FHS stala filosofická fakulta číslo dvě nebo něco podobného. Ten model je samozřejmě osvědčený a my máme naši velkou tradiční Filosofickou fakultu stejně jako jiné univerzity a je to dobře, ale není důvod mít dvě. Udržet si tu odlišnost nicméně není snadné. Spočívá zejména v liberálním bakalářském studiu, což je výborný nápad, který má vzor v anglosaském světě, a myslím, že vždycky bude přitahovat určitou sortu studentů, včetně těch velmi kvalitních. Problémem liberálního studia v České republice je, že kromě zakladatelů FHS neměl a nemá žádné výrazné zastánce a okolní svět se na takový studijní program dívá s nedůvěrou a skepsí. Další potíží u nás je přílišná masifikace, která souvisí se systémem financování, kdy každá fakulta dlouho byla motivována k tomu, aby počty studentů neustále zvyšovala. Pro kvalitní liberální program podle mě existuje určitá optimální velikost, kterou není dobré překračovat. Když klesá průměrná úroveň celku, poškozuje to kvalitní studenty a absolventy. Pokud je studentů příliš mnoho, hrozí, že se z bakalářského studia stane přestupní stanice pro jiné fakulty nebo studium, které akorát umožní mnoha jedincům získat titul. Tím se ten hlavní benefit liberálního studia – najít si svůj vlastní studijní program, vyprofilovat se v něm a získat tím jedinečné východisko pro další práci a studium – trochu ztrácí.

Otázka na závěr: jaké máte koníčky?

Jako správný bývalý administrátor bych asi měl říct, že žádné koníčky nemám, protože jsem veškerý svůj čas věnoval práci pro fakultu nebo možná tak ještě psaní článků, ale naštěstí to tak úplně není. V posledních letech mám koníčky dva. Dřív jsem měl tři a tím třetím bylo čtení beletrie, ale to jsem už před mnoha lety opustil a čtu teď v zásadě jenom to, co potřebuji pro svoji výuku nebo bádání. Naštěstí i to mě baví. Další dva koníčky ještě držím. Jeden je turistika. Sice neběhám a nesportuji, ale rád si vyjdu na špacír někam do přírody, v poslední době i se svou starší dcerou. A pak mě vždycky držela v pozitivním rozpoložení hudba. Poslouchám leccos, ale nejvíc vážnou hudbu. A když se zadaří, jdeme s manželkou na koncert nebo na operu.

Marie Pavlásková
22. 10. 2019